VALORIFICAREA MOŞTENIRII LINGVISTICE

OPERA LINGVISTICĂ A LUI BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

DE

D. MACREA

Una din sarcinile ştiinţifice de seamă care ne revine lingviştilor de astăzi este valorificarea operei lingviştilor noştri progresişti din trecut. Absorbiţi de alcătuirea lucrărilor de bază — Gramatica, Dicţionarul, Ortografia, Atlasul lingvistic —, lingviştii nu au putut îndeplini pînă acum această muncă. Astăzi însă, cînd lucrările amintite sînt aproape înfăptuite, valorificării moştenirii noastre lingvistice trebuie să i se acorde importanţa pe care o merită.

Lingvistica are, în cultura noastră, o bogată şi veche tradiţie. De la « Şcoala ardeleană », care a început, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, studiul limbii romîne, şi pînă astăzi, numeroşi lingvişti, scriitori şi istorici s-au ocupat cu dragoste de creaţia milenară a poporului nostru — limba sa naţională —, aducînd contribuţii importante pentru cunoaşterea ei ştiinţifică. Valorificarea muncii creatoare a acestora este nu numai o datorie patriotică de cunoaştere a tradiţiei noastre culturale, ci şi un nepreţuit ajutor pentru studiul ştiinţific al structurii şi istoriei limbii romîne pe care-l întreprind astăzi institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R. şi catedrele de lingvistică din universităţi.

Figura cea mai impunătoare din trecutul lingvisticii romîne este incontestabil Bogdan Petriceicu-Hasdeu, cel dintîi lingvist modern al nostru şi personalitatea care a dominat întreaga dezvoltare a lingvisticii din ţara noastră în a doua jumătate a secolului trecut.

Bogdan Petriceicu-Hasdeu a fost, în lingvistica noastră, un exemplu neegalat încă de cercetător multilateral, ale cărui vaste cunoştinţe teoretice şi putere de investigaţie au stîrnit admiraţia fără rezerve a contemporanilor. Opera lui

de lingvist, formată din zeci de lucrări, este desigur depăşită în unele privințe prin progresul cercetărilor ulterioare, dar acest progres n-ar fi fost posibil la noi fără impulsul dat de el dezvoltării lingvisticii, fără perspectivele pe care i le-a deschis printr-o nouă concepție şi o nouă metodă de cercetare.

În cursul activității sale bogate de o jumătate de secol, Hasdeu n-a avut preocupări exclusiv lingvistice. El a fost poet, dramaturg, istoric, ziarist, militant politic şi lingvist în acelaşi timp, forța lui creatoare manifestîndu-se cu strălucire în toate aceste domenii.

Ceea ce l-a făcut pe Hasdeu să desfăşoare o activitate atît de variată a fost în primul rînd înțelegerea adîncă a necesităților culturii noastre din acea vreme. Într-o scurtă cuvîntare ținută către sfîrşitul vieții la Academia Romînă, Hasdeu spune următoarele, fixîndu-şi, desigur, propria sa poziție în cultura romînească: « În adevăr, într-o civilizațiune bătrînă toate ramurile culturii sînt de mult aşezate solid pe nişte baze definitive, astfel că fiecare ramură înfăţişează o specialitate vastă, suficientă ea singură pentru avîntul unui geniu oricît de puternic. Nu aşa este la începutul unei noi civilizațiuni, unde nimic nu e pregătit de mai înainte, toate sînt în aşteptare, toate sînt de dorit, şi iată de ce acolo talentele mai energice, unele mai bine, altele mai rău, se apucă de toate, dornice de a deschide toate uşile viitorului » [1].

Manifestările multilaterale ale lui Hasdeu ne dezvăluie marele lui patriotism izvorît din dorința de a servi năzuințele de ridicare socială şi culturală ale poporului nostru.

Patriotismul şi ideile democratice înaintate ale lui Hasdeu îşi au rădăcinile mai întîi în tradiția familiei sale. Tatăl său, Alexandru Hasdeu, colaborator la revistele conduse de democrații revoluționari ruşi Belinski şi Herțen, a fost un patriot înflăcărat şi unul dintre cei dintîi folclorişti ai noştri. Un alt izvor de seamă al patriotismului şi al democratismului lui Hasdeu a fost mediul universitar de la Harkov, unde a studiat filologia şi dreptul. Atmosfera universitară din Rusia acelei vremi era puternic stăpînită de ideile revoluționare ale democraților ruşi Belinski, Herțen, Dobroliubov, Cernîşevski, care luptau să scoată poporul din întuneric şi opresiune. Mişcarea democratică începută de aceşti exponenți străluciți ai intelectualității progresiste ruse avea, printre obiectivele ei, şi pe acela de a valorifica folclorul pentru cunoaşterea sufletului poporului, exprimat în toate creațiile lui. Această mişcare a avut o puternică influență asupra lui Hasdeu al cărui interes pentru folclor îl vom găsi activ, începînd din perioada studiilor universitare pînă la sfîrşitul activității lui. La Harkov, Hasdeu a fost coleg şi prieten cu marele lingvist rus de mai tîrziu A. Potebnia, cu care a păstrat relații de prietenie şi schimburi

---

[1] Ioan Puşcariu, Ugrinus — 1291. Discurs rostit la 9/22 martie 1901 în şedință solemnă ... cu răspuns de B. P. Hasdeu. Bucureşti, 1901, p. 15 (Academia Romînă. Discursuri de recepțiune XXIII).

intelectuale toată viața. Hasdeu și-a imprimat deci în suflet din tinerețe dorința de a servi, cu toate puterile, năzuințele de cultură și libertate ale poporului nostru. În adevăr, întreaga lui operă este străbătută de căldura patriotismului, de mîndrie și încredere în forțele creatoare ale poporului. Hasdeu vibrează de emoție atunci cînd evocă trecutul de luptă al poporului sub Ioan vodă cel Cumplit sau cînd prezintă figura lui Răzvan, energie creatoare ieșită din sînul maselor. Evocarea trecutului glorios al romînilor este făcută de Hașdeu cu aceeași însuflețire cu care marele Bălcescu reînvie epoca lui Mihai Viteazul. Hasdeu pune totdeauna acest trecut în contrast cu vremea lui, în care clase hrăpărețe și cosmopolite stăpîneau același popor bun și harnic, a cărui ridicare el o sprijină prin lupta lui de ziarist, poet și om de știință.

Hasdeu n-a privit lingvistica sau istoria ca preocupări strict profesionale, ci ca o necesitate sufletească izvorîtă din patriotismul lui adînc. Tot ce a fost creație a poporului nostru de-a lungul veacurilor — istoria lui frămîntată, limba, poveștile, tradițiile — l-a preocupat deopotrivă, căutînd să cunoască, să explice, să însuflețească, să dea încredere. Hasdeu credea cu tărie în forța colectivă a poporului, în unitatea lui organică manifestată în toate creațiile lui. « O adevărată capacitate, scrie el, nu poate fi personală, ci este eminamente colectivă » [1].

Limba este considerată de Hasdeu ca o creație istorică strîns legată de viața poporului. « Nemic mai social ca limba, scrie el, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății. Nemic mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri emoționale în loc de cele raționale. Limba unui popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinților, cu leagănul, cu mama... Zicînd acestea, iată că eu însumi, ca romîn, simțesc o caldă emoțiune. A o birui pe deplin, a o supune rațiunii celei reci, fără a scoate măcar un suspin de protestare, e anevoie » [2].

Hasdeu nu este totuși subiectiv în aprecierea faptelor, în sensul că nu denaturează adevărul din motive sentimentale. El s-a lăsat uneori sedus de imaginație acolo unde lipseau dovezi materiale evidente, dar n-a făcut-o dintr-o atitudine neștiințifică voită. Dimpotrivă, orientarea dată de el cercetărilor lingvistice se caracterizează tocmai prin imprimarea spiritului științific, pe care aceste cercetări nu-l aveau în vremea lui în țara noastră.

« Patriotismul — spune Hasdeu adresîndu-se studenților în 1875 — e dreptul cel mai scump și cea mai sacră datorie a fiecărui cetățean; nu însă pentru a deveni în știință o piedică în cercetarea adevărului, fie acesta plăcut sau urît sub punctul de vedere momentan al susceptibilității naționale... Dacă se iartă dară unui filolog de a-și arăta patriotismul, apoi nu în falsificarea reali-

[1] Columna lui Traian, I (1870), nr. 7, p. 1.

[2] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. București, 1881, tom. III, p. VII.

tăţii după un calapod premeditat, ci numai în preferinţa pe care cu tot dinadinsul o va da studiului propriei sale limbi în comparaţiune cu celelalte »[1].

Vorbind despre opera lingvistică a lui Hasdeu, socotim instructiv să arătăm de la început mijloacele excepţionale de care dispunea el pentru studiile de lingvistică şi îndeosebi pentru studiul limbii romîne. Hasdeu cunoştea numeroase limbi străine, ceea ce îi lărgea considerabil cîmpul cercetărilor şi judecării faptelor. Cunoştea limbile clasice, limbile romanice, limbile slave, limbile germană, engleză, albaneză şi sanscrită. Stăpînirea limbilor slave — rusa, bulgara, sîrba şi polona — trebuie subliniată ca un avantaj deosebit de important pentru studiul ştiinţific al istoriei limbii romîne. Hasdeu a cunoscut şi utilizat îndeaproape toate lucrările slaviştilor din vremea lui. Cînd marele lingvist rus Baudouin de Courtenay îşi începe activitatea, Hasdeu îşi dă seama de originalitatea lui scriind că este « unul dintre cei mai buni slavişti, deşi încă foarte tînăr. Afară de profunda cunoaştere teoretică a limbilor slavice, el le posedă mai pe toate într-un mod practic, scriind deopotrivă bine rusa, polona, boema »[2]. În ceea ce priveşte rigurozitatea şi excesul de sistematizare al acestuia, Hasdeu arată că acestea sînt « defecte salutare într-o disciplină ca lingvistica, care — ştiinţă abia născută — numai prin severitatea metodei, prin pază de concluzii pripite, prin lipsă de prolixitate poate să învingă acea neîncredere ce persistă mult timp în publicitate faţă de orice doctrină nouă »[3]. Cînd studiază cărţile noastre populare, Hasdeu foloseşte cu mult interes izvoarele ruseşti, îndeosebi lucrările lui A. Vesselovski, despre care scrie că este « unul din cei mai ageri scrutători contemporani ai credinţelor poporane »[4].

Al doilea mijloc important de care a dispus Hasdeu în desfăşurarea muncii lui de lingvist a fost cultura excepţional de vastă cîştigată cu ajutorul limbilor pe care le cunoştea. Lucrările lui Hasdeu sînt adevărate şantiere de erudiţie în care el se mişcă cu o siguranţă de maestru, fără a se pierde în amănunte nesemnificative sau a se lăsa intimidat de autoritatea celebrităţilor timpului. Opera lui este o sinteză a cunoştinţelor lingvistice şi istorice din vremea sa, căci nu există autor sau carte importantă, în orice ţară ar fi apărut, care să nu figureze în comentariile lui. Acest vast orizont de informaţie şi erudiţie, unit cu temperamentul pasionat şi combativ al lui Hasdeu, face din el una din energiile cele mai reprezentative în lupta pentru formarea şi dezvoltarea culturii noastre moderne. Faţă de «Junimea», care a cultivat timiditatea şi ploconirea în faţa culturilor apusene, Hasdeu a demonstrat prin activitatea şi personalitatea lui excepţională cît de bogate sînt resursele spirituale ale

[1] B. P. Hasdeu, Principie de filologia comparativa ario-europea. Bucureşti, 1875, p. 31.

[2] B. P. Hasdeu, Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Bucureşti, 1876, p. 4.

[3] Ibidem.

[4] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. Bucureşti, 1880, tom. II, p. 386.

poporului nostru. Hasdeu s-a măsurat în lupta de idei din vremea sa cu toate celebritățile științei europene, impunîndu-se prin stăpînirea celor mai ascuțite arme ale spiritului.

Cînd își începe Hasdeu activitatea de lingvist, știința limbii abia se impusese printre celelalte științe sociale. Ea era dominată pe plan european de curentele indo-europenist și neogramatic, iar în țara noastră de curentul latinist.

Hasdeu își fixează treptat poziția față de aceste curente dominante ale vremii, ale căror puncte de vedere le interpretează cu o mare putere de pătrundere critică.

«Școala ardeleană» este considerată de Hasdeu «o direcțiune unilaterală in sensul latin», adăugînd că «această școală pe care o justificau împrejurările nașterii sale și latinitatea cea reală a limbii romîne trebuia să cadă prin exces»[1]. Despre Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior spune că măreția lor «trebuie măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea romînă, a o deștepta cu orice preț»[2].

Față de această tendință unilaterală din filologia romînă, Hasdeu susține și practică metodele adevăratei științe, care — afirmă el — «urmărește adevărul și numai adevărul»[3].

Curentele indo-europenist și neogramatic care se bucurau de mare autoritate în a doua jumătate a veacului trecut îl preocupă pe Hasdeu în mod deosebit, dar nu din pasiunea snobă a junimiștilor pentru ideile la modă de import, ci pentru foloasele pe care el credea că poate și trebuie să le tragă pentru studiul limbii romîne. Interesul pentru studiile indo-europene a fost determinat la Hasdeu de lumina pe care voia să o aducă asupra epocii celei mai îndepărtate și mai greu de lămurit a istoriei și a limbii noastre, epoca preromană. Școala lingvistică indo-europeană stabilise unitatea diverselor grupuri de limbi moderne prin originea lor comună în cîte o limbă-bază mai veche, iar neogramaticii, descoperind legile de transformare a sunetelor, ofereau un sprijin prețios cercetărilor în această direcție. Lingvistica europeană din acea vreme e plină de ipoteze ingenioase și îndrăznețe asupra evoluției limbilor moderne de la cîte o limbă-bază la ceea ce sînt ele astăzi, prin cunoașterea transformării lor istorice. Cu ajutorul metodei comparative descoperite de indo-europeniști, Hasdeu a urmărit să stabilească urmele rămase din traco-dacă în limba romînă, combătînd prin aceasta, pe de o parte, pretenția latiniștilor de a reduce

---

[1] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. București, 1881, tom. III, p. IX.

[2] Ibidem, p. IX.

[3] Lazăr Șăineanu, Istoria filologiei romîne, cu o prefață de B. P. Hasdeu. București, 1892, p. 375.

limba romînă numai la elementul latin, iar pe de altă parte, teoria lui Roesler despre formarea poporului romîn exclusiv în sudul Dunării.

« A pătrunde în sorgintea mai intimă, pînă unde nu pot străbate celelalte ştiinţe sociologice este marea misiune a filologiei comparative »[1], scrie Hasdeu în 1875. « Această proprietate de a împrăştia ceaţa originilor m-a atras pe mine însumi în studiul special al filologiei comparative. Limpezind perioadele cele mai obscure din istoria romînă, mi s-a întîmplat adesea a da peste unele intervaluri atît de sterpe, încît nici o diplomă, nici un text, nici o rămăşiţă plastică nu putea să satisfacă frămîntările minţii mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consultînd-o după metoda comparativă şi pe dată se spărgea întunericul »[2].

Pentru identificarea cuvintelor traco-dacice din limba romînă, Hasdeu acordă, pe drept cuvînt, o atenţie deosebită limbii albaneze, pe care o consideră urmaşă directă a limbii trace.

Cu ajutorul limbii albaneze şi cu vasta lui putere de investigaţie, Hasdeu încearcă să explice o serie de cuvinte şi de nume proprii romîneşti ca fiind de origine traco-dacică. Fără îndoială că etimologii ca cele date de el cuvîntului *doină* sau chiar numelui *Oltului* sau *Dunării*, cu toată marea erudiţie cu care le susţine, n-au convins pe nimeni. Dar etimologiile cuvintelor *barză*, *viezure*, *mazăre*, *ghiuj*, *mînz*, *a se bucura* şi altele rămîn valabile pînă astăzi, ele făcînd, incontestabil, parte din substratul traco-dacic al limbii romîne.

Această parte a activităţii lui Hasdeu a stîrnit admiraţia contemporanilor prin atracţia problemelor pe care le ridica. Credinţa că prin metoda comparativă se pot lămuri tainele începuturilor istoriei noastre şi a altor neamuri era larg împărtăşită în opinia intelectuală a vremii din Europa şi din ţara noastră. De aceea, în 1875, s-a creat la Universitatea din Bucureşti, special pentru Hasdeu, o catedră de filologie comparată.

Dar epoca foarte îndepărtată care făcea obiectul acestor cercetări şi lipsa documentelor concrete asupra ei au făcut ca, în acest domeniu, Hasdeu să ajungă mai mult la ipoteze ademenitoare decît la rezultate concrete.

Unele greşeli ale lui Hasdeu în această direcţie sînt deci explicabile din pricina greutăţii intrinsece a problemelor ridicate. Savanţi străini din acea vreme, ca Miklosich sau Schuchardt, s-au mărginit doar la afirmaţii generale despre unitatea primitivă a popoarelor balcanice, dar n-au făcut cercetări amănunţite în această privinţă. Mai pasionat şi mai îndrăzneţ decît ei, Hasdeu a încercat să adîncească în mod concret această problemă prin etimologiile date şi prin analiza corespondenţelor gramaticale, mai ales dintre romînă, albaneză şi bulgară, ca postpunerea articolului sau identitatea genitivului cu dativul.

---

[1] B. P. Hasdeu, Principie de filologia comparativa ario-europea, Bucureşti, 1875, p. 16.
[2] Ibidem, p. 16.

Meritul lui Hasdeu este legat nu atît de rezultatele obținute într-un domeniu atît de controversat, ci de faptul că a fost cel dintîi care a ridicat la noi problema și care a îndreptat cercetările lingvistice și istorice spre a dovedi vechimea milenară a poporului nostru pe aceste locuri. Lingvistica noastră n-a făcut de la Hasdeu încoace prea mari progrese în această direcție, dar teoria influenței substratului traco-dacic în limba și istoria noastră, ridicată în mod științific mai întîi de Hasdeu, nu poate fi contestată de nimeni. Ceea ce știm pînă astăzi în legătură cu existența elementului traco-dacic în limba romînă este prea puțin. Abia 30—40 de cuvinte din limba noastră pot fi considerate astăzi de origine traco-dacică. În ceea ce privește cercetările istorice asupra Daciei preromane, acestea au făcut, de la Hasdeu încoace, mari progrese, îndeosebi prin Vasile Pîrvan, și ele sînt continuate astăzi intens de institutele de istorie ale Academiei R.P.R., înregistrînd rezultate remarcabile.

Lui Hasdeu îi revine de asemenea meritul de a fi pus cel dintîi problema existenței elementelor vechi germanice în limba romînă, a căror lipsă era considerată de Roesler ca un argument important al teoriei sale despre formarea poporului romîn exclusiv în sudul Dunării. Hasdeu n-a putut ajunge la rezultate concrete, dar cercetările ulterioare au dovedit că ideea lui a fost justă și în această direcție.

Dacă studiul elementului traco-dacic sau vechi germanic din limba romînă nu a putut fi dus de Hasdeu pînă la capăt, în schimb aportul lui pentru cunoașterea structurii și dezvoltării limbii romîne a fost deosebit de mare și de prețios. El nu a lăsat o istorie a limbii romîne, așa cum a plănuit-o și cum a așteptat-o de la el generația lui, care îl considera, pe drept cuvînt, ca fiind singurul în măsură să o scrie. Hasdeu a început însă o serie de cercetări și studii care au făcut posibil ca istoria limbii romîne să fie scrisă mai tîrziu de A. Philippide [1], O. Densusianu [2], Al. Rosetti [3].

Printre cele mai de seamă merite ale lui Hasdeu ca istoric al limbii romîne, trebuie să subliniem, în primul rînd, observațiile importante făcute de el asupra rolului elementului slav în limba noastră. Hasdeu trebuie considerat ca primul nostru slavist de seamă, atît prin cunoașterea adîncă a limbilor slave cît și prin metoda științifică folosită în tratarea acestei probleme. Apreciind în mod just, pentru întîia oară în istoriografia noastră, importanța documentelor slave, el este primul nostru învățat care începe, în « Arhiva istorică a Romîniei » (1865 — 1867), publicarea științifică a acestor izvoare ale istoriei noastre.

---

[1] Al. Philippide, Principii de istoria limbii. Iași, 1894; Originea romînilor. Iași, 1925, vol. I; Iași, 1928, vol. II.

[2] O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine. Tome premier: Les origines. Paris, Leroux, 1901. Tome second: Le seizième siècle. 1938.

[3] Al. Rosetti, Istoria limbii romîne. București, 1938 — 1946, vol. I — IV, VI.

Hasdeu se opune atît şcolii latiniste, care excludea elementul slav din limba romînă, cît şi lui A. de Cihac, care, în cunoscuta lui statistică [1], i-a exagerat proporţiile.

Problema rolului elementului slav în limba romînă a fost dezbătută în acea vreme şi de lingvişti străini, îndeosebi de Franz Miklosich, ea avînd o mare importanţă în legătură cu locul de formare a poporului romîn.

Hasdeu nu alunecă în discuţii pasionale în această direcţie, menţinîndu-se pe terenul realităţii faptelor cunoscute de el. Hasdeu arată, în mod deschis, că numărul cuvintelor slave din vocabularul romînesc este apreciabil de mare, mai ales în anumite domenii. El nu a consacrat însă acestei probleme un studiu special în care să o trateze în mod complet; cercetările lui în acest domeniu sînt risipite în mai multe studii şi articole scurte. Astfel în studiul « Originea agriculturii la romîni », Hasdeu scrie: « Aproape totalitatea terminologiei agricole a romînilor este curat slavică » [2], dînd numeroase exemple ilustrative: *plug*, *brazdă*, *răzor*, *îmblăti* etc. El încheie analiza lingvistică a terminologiei noastre agricole astfel: « Putem dar afirma că în limba plugăriei romîne slavismele cele mai necontestabile sînt în proporţiune de cel puţin opt la zece către toţi ceilalţi termeni de orice altă origine » [3].

În studiul intitulat « Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia » (1876), Hasdeu face o analogie între cuvintele italiene intrate în limba slavilor de pe rîul Resia şi între slavismele intrate în limba romînă. El arată că în ambele cazuri cele mai multe împrumuturi de cuvinte au fost făcute pe calea bisericii, pe calea unui contact de vecinătate, iar nu printr-un amestec propriu-zis al celor două populaţii. El contestă însă orice influenţă slavă în gramatica limbii romîne [4].

În ceea ce priveşte epoca în care a început să se exercite influenţa slavă asupra limbii romîne, Hasdeu susţine că ea ar fi posterioară secolului al IX-lea [5].

Aceste studii ale lui Hasdeu asupra elementului slav din limba romînă, deşi nu au fost complete, au izbutit să scoată problema din atmosfera discuţiilor subiective şi pasionale de pînă atunci. Hasdeu a creat condiţiile pentru ca aceste studii să fie continuate mai tîrziu de I. Bogdan [6],

---

[1] A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Francfort s./M. II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais. 1879, p. VIII.

[2] B. P. Hasdeu, Opere alese. E.S.P.L.A. 1954, p. 255.

[3] Ibidem, p. 255 – 256.

[4] B. P. Hasdeu, Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Bucureşti, 1876, p. 17.

[5] Ziarul « Traian », anul I (1869), nr. 40.

[6] I. Bogdan, Însemnătatea studiilor slave pentru romîni. Bucureşti. 1894; Documente moldoveneşti din sec. XV – XVI. Bucureşti, 1905; Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul. Bucureşti, 1905; Documentele lui Ştefan cel Mare. 2 vol., Bucureşti, 1913.

O. Densusianu [1], E. Petrovici [2], Al. Rosetti [3] şi alţii. Ei au arătat că relaţiile lingvistice slavo-romîne au fost mai vechi şi mai adînci decît le credea Hasdeu. El afirmase că împrumuturile de cuvinte slave au venit numai pe calea unui contact de vecinătate şi prin biserică. Densusianu, Petrovici şi Rosetti au arătat însă că ele se datoresc şi unei convieţuiri îndelungate cu slavii, începînd cu secolul al VI-lea al erei noastre.

Hasdeu şi-a dat seama de importanţa toponimiei slave de pe teritoriul ţării noastre, dar nu a tras concluziile necesare asupra caracterului istoric al contactului dintre romîni şi slavi.

În vremea sa, Hasdeu s-a bucurat, ca slavist, de mare prestigiu şi peste hotare. În 1883 el a fost ales membru al Academiei Imperiale de ştiinţe din Petersburg, precum şi al societăţilor academice din Belgrad şi Sofia, distincţii pe care le-a purtat totdeauna cu mîndrie.

Meritele cele mai mari pe care le-a cucerit Hasdeu sînt legate de studiile lui asupra trecutului limbii noastre cuprinse în cunoscuta lui lucrare « Cuvinte din bătrîni » [4], singura mare operă dusă de el pînă la capăt. Publicînd pentru întîia oară scrieri de-ale noastre vechi cu caracter profan, acte şi zapise din secolul al XVI-lea, Hasdeu deschide o cale nouă pentru studiul istoric al limbii romîne. Singurul învăţat care, înainte de Hasdeu, publicase documente vechi de limbă fusese doar Timotei Cipariu, în « Crestomatie sau Analecte literare » (1858). Dar Cipariu a publicat numai texte religioase, adică traduceri din slavonă, care păcătuiesc prin faptul că erau prea aservite originalului slavon şi nu prezentau imaginea vie a graiului popular din trecut; pe de altă parte, textele publicate de Cipariu sînt lipsite de comentarii lingvistice. Textele publicate de Hasdeu şi reproduse cu o grijă şi o minuţiozitate faţă de care nu s-au ridicat pînă astăzi decît prea puţine obiecţii sînt însoţite de comentarii erudite privind limba şi cultura noastră veche. În capitolele « Notanda » de la sfîrşitul fiecărui text, el relevă toate particularităţile grafice, fonetice, morfologice, lexicale şi sintactice ale textelor reproduse. În legătură cu aceste texte, Hasdeu se ocupă pentru întîia oară de fenomenul rotacismului din romînă şi albaneză.

Metoda minuţioasă folosită de Hasdeu în editarea şi comentarea textelor vechi se relevă şi în « Arhiva istorică a Romîniei », colecţie critică de docu-

---

[1] O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine. Tome premier: Les origines. Paris, 1901.

[2] E. Petrovici, Note slavo-romîne, în « Dacoromania », X, partea I, p. 26 — 38; Dacoslava, în « Dacoromania », X, partea II, p. 233 — 277; Note slavo-romîne, II, în « Dacoromania », X, partea II, p. 335—360; Note slavo-romîne, III, în « Dacoromania », XI, p. 184—193; Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba romînă, în « Studii şi cercetări lingvistice », vol.I, 1950, p. 172 — 232.

[3] Al. Rosetti, Istoria limbii romîne, 1952, ed. a II-a, vol. III.

[4] B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrîni, Bucureşti, 1878 — 1881, vol. I — III.

mente de la începuturile istoriei noastre pînă la 1800, publicată în anii 1865—1867, precum şi în « Psaltirea » diaconului Coresi pe care o publică în 1881 cu text chirilic şi transcriere în alfabetul latin, însoţită de un erudit studiu bibliografic şi de un glosar comparativ.

Apariţia lucrării « Cuvinte din bătrîni » a făcut o mare impresie nu numai la noi, ci şi peste hotare. Amintim doar aprecierile făcute de Gheorghe Baritiu în raportul său către Academie în care propunea premierea lucrării: « La dezlegarea acestor probleme, scrie Baritiu, autorul vine cu eruditiune vastă, cunoştinţe de mai multe limbi vechi şi noi, orientale şi europene, la care se adaugă pacienţa sa de fier şi agerimea sa de spirit »[1]. De asemenea marele romanist german al vremii Hugo Schuchardt publică un lung comentariu asupra lucrării lui Hasdeu, atrăgînd atenţia publicului străin asupra importanţei ei pentru cunoaşterea limbii romîne şi a felului magistral cum au fost editate şi comentate textele de limbă veche[2]. Comentarii elogioase despre acestă lucrare au mai scris Gustav Meyer, Miklosich, Moses Gaster.

« Cuvinte din bătrîni » au adus însă la lumină nu numai textele de limbă veche romînească, ci şi cea dintîi valorificare critică a cărţilor noastre populare din secolul al XVI-lea în legătură cu literatura populară nescrisă. Culegeri de material folcloric au făcut şi alţii în aceeaşi vreme cu Hasdeu, ca Simion Florea Marian, Teodor Burada, Enea Hodoş, I. S. Bibicescu, I. C. Fundescu, dar Hasdeu este acela care pune bazele ştiinţifice ale studiilor de literatură populară la noi. « Concepţia folclorică a lui Hasdeu — scrie într-un studiu recent I. C. Chiţimia — este întîia concepţie ştiinţifică la noi, prin lărgirea noţiunii de folclor, prin cercetarea şi urmărirea procesului de creaţie populară, prin corelaţia stabilită clar, mai ales între folclor şi lingvistică, prin îndrumarea cercetărilor în întreg cîmpul folclorului, de la creaţia literară la noţiunile de ştiinţă populară »[3].

Faţă de preocupările folclorice ale lui Alecsandri, care se mărgineau exclusiv la poezia populară pe care a publicat-o cu adăogiri şi corectări, Hasdeu înţelege prin folclor întreaga cultură populară — basme, poezii, obiceiuri, credinţe, cărţi — pe care o comentează sub raport istoric, lingvistic şi al influenţelor primite şi exercitate. El nu concepe folclorul în mod izolat, ci în strînsă legătură cu întreaga viaţă complexă a poporului. Hasdeu analizează o serie de cărţi populare ale noastre religioase şi profane, cele mai multe cuprinse în aşa-numitul « Codex Sturdzanus », găsind între ele cîteva care reflectă urme bogomilice. Hasdeu urmăreşte transformările suferite de legendele cuprinse

---

[1] G. Baritiu, Raport despre « Cuvinte din bătrîni » în Analele Academiei, 1879, tom. XI (text reprodus în « Cuvinte din bătrîni » tom. I, Anexe).

[2] Hugo Schuchardt, B. P. Hasdeu's « Altrumänische Texte und Glossen » (text reprodus în « Cuvinte din bătrîni » tom. I, Anexe).

[3] I. C. Chiţimia, B. P. Hasdeu şi problemele de folclor, în « Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor », anul I, nr. 1 — 4, 1952, p. 130.

în textele studiate în cele mai diverese literaturi populare. Aceste studii ale lui Hasdeu sînt o demonstrație concretă a faptului că trecerea literaturii populare scrise dintr-o limbă în alta însemnează nu o traducere, ci o transpunere, o transformare a ei după spiritul poporului care o adoptă. Urmărind transformările motivelor folosite în diverse literaturi populare, Hasdeu se arată ca un erudit neîntrecut şi un cunoscător adînc al credințelor şi obiceiurilor populare.

« Cuvinte din bătrîni » au avut un rol hotărîtor în introducerea la noi a metodei ştiințifice în valorificarea folclorului. Hasdeu începe prin această lucrare studiul unui teren încă neexplorat şi « ridică cercetările sale folclorice la înălțimea unor fenomene culturale de primă ordine »[1]. Deşi unele concluzii ale lui Hasdeu au fost rectificate de cercetările ulterioare, ca cele ale lui N. Cartojan [2], în ceea ce priveşte vechimea textelor bogomilice, cărora Hasdeu le atribuise o importanță atît de mare, totuşi, privite în ansamblu, « Cuvinte din bătrîni » rămîn pînă astăzi un model de editare şi comentare a textelor noastre vechi.

Întemeiat pe concepțiile lui Herder, Grimm, Al. Mussim-Puşkin, după care literatura populară reprezintă geniul popoarelor, studiul folclorului face parte, pentru Hasdeu, din « filologia comparativă ». Această disciplină cuprinde după Hasdeu, deopotrivă lingvistica şi etnopsihologia. « Ambele, lingvistica şi etnopsihologia, scrie el, spiritul popoarelor în limbă şi acelaşi spirit în credință, sînt într-o corelațiune intimă, adesea indisolubilă, de exemplu în mitologie sau onomatologie: ambele la un loc formează filologia comparativă » [3].

Pe Hasdeu îl preocupă în aceeaşi măsură limba şi literatura noastră populară, amîndouă fiind creații istorice zămislite din acelaşi izvor, masa poporului.

Strînsa legătură stabilită de Hasdeu între limbă şi viața poporului l-a făcut să nu rămînă un filolog specializat în preocupări erudite şi seci de arhivă a limbii, ci să studieze limba ca manifestare a istoriei şi psihologiei poporului care a creat-o şi o vorbeşte. Aceasta este concepția care stă la baza monumentalului său « Etymologicum Magnum Romaniae », care a fost greşit apreciat ca un dicționar fără folos practic şi nu ca o operă izvorîtă dintr-o concepție istorică despre limbă. Hasdeu a voit să facă din « Etymologicum » un monument al culturii poporului nostru. El nu se mărgineşte să explice cuvintele pentru necesități practice curente, ci urmăreşte fiecare cuvînt în toată istoria lui complexă, în toate epocile, în graiul popular ca şi în limba literară.

Pentru a cunoaşte viața cuvintelor el îşi culege materialul documentar din izvoarele cele mai variate: texte şi acte vechi, glosare, manuscrise, literatură

---

[1] Lazăr Şăineanu, Istoria filologiei romîne. Bucureşti, 1892, p. 333.

[2] N. Cartojan, Cărțile populare în literatura romînă. Vol. I, Bucureşti, 1929; vol. II, Bucureşti, 1938.

[3] B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrîni. Bucureşti, 1880, tom. II, p. IX.

populară, scriitori vechi şi moderni, iar pentru sensurile actuale ale cuvintelor în diferite regiuni ale ţării, Hasdeu este printre cei dintîi lingvişti europeni care încep anchetele lingvistice pe teren, prin chestionarul pe care-l lansează în 1884 în toate regiunile locuite de romîni[1]. Un asemenea chestionar a folosit Hasdeu şi pentru adunarea materialului documentar despre obiceiurile juridice ale poporului nostru, folosind metoda cercetătorilor ruşi Efimenko şi Matoeiev despre obiceiurile poporului rus[2]. Pentru Hasdeu cunoaşterea amănunţită a culturii, obiceiurilor şi vieţii poporului, pe care o urmăreşte prin acest chestionar, este indispensabilă pentru a înţelege în mod just sensul cuvintelor. «Cu cît acest trai, scrie Hasdeu, ne este mai cunoscut, cu cît noi ni-l putem înfăţişa într-un chip mai intuitiv, mai văzut cu ochii, cu atît mai limpede ne dăm seama de sensul cel mlădios al cuvintelor[3]».

Hasdeu îşi defineşte în mod limpede concepţia lui despre ceea ce trebuie să fie un dicţionar în prefaţa tomului I al monumentalei sale lucrări: «Dicţionarul unei limbi, scrie el, trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut şi prezinte. În limbă o naţiune se priveşte pe sine însăşi într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai şterse de vechime sau de împrejurări, dar în care totuşi ea îşi recunoaşte pe deplin individualitatea: cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte şi iarăşi înainte, cum a ajuns acolo unde este»[4]. De aceea, un cuvînt care în dicţionarele de uz practic curent ocupă cîteva rînduri sau cel mult o jumătate de coloană în dicţionarul lui Hasdeu ocupă zeci de coloane. Astfel cuvîntul ***basm*** ocupă 60 de coloane, ***baştină*** 46 de coloane, ***a bate*** 42 de coloane etc. «Orice cuvînt, scrie Hasdeu, oglindeşte un lucru, o fiinţă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste fiinţe, aceste idei, aceste datine eu m-am încercat şi mă încerc a le apuca cîne-cîneşte din ieri şi din astăzi al poporului nostru; dar pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată rodi cu îmbelşugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit şi mă voi sili a le aduce palpitînde de viaţă pe ogorul neamului romînesc»[5].

Hasdeu nu a terminat «Etymologicum Magnum Romaniae» şi nici nu putea să-l termine, căci o asemenea operă care ar fi fost o vastă sinteză a istoriei şi culturii noastre reflectate în limbă era cu neputinţă să fie dusă pînă la capăt de puterile unui singur om. O asemenea lucrare nu mai este de conceput astăzi sub forma unui dicţionar, acesta avînd menirea de a răspunde în primul rînd nevoilor practice ale culturii maselor. «Etymologicum

---

[1] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. Bucureşti, 1887, tom. I, Prefaţă, p. VIII – XVIII.

[2] B. P. Hasdeu, Obiceiele juridice ale poporului romîn. Bucureşti 1882.

[3] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. Bucureşti, 1887, tom. II, p. XV.

[4] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. Bucureşti 1887, tom. I, p. XVIII.

[5] Ibidem, tom. II, Introducere, p. XVIII.

Magnum Romaniae » rămîne totuşi în cultura noastră o lucrare demnă de toată atenţia, atît pentru concepţia înaintată a lui Hasdeu despre limbă cît şi ca realizare concretă a ei.

★

În lumina concepţiei marxiste, gîndirea lingvstică a lui Hasdeu conţine incontestabile elemente progresiste valabile pînă astăzi.

Principalele lui vederi teoretice asupra limbii se găsesc formulate îndeosebi în vastele introduceri ale studiilor sale şi în « Principie de lingvistică » [1].

Obiectul cercetărilor lingvistice a fost pentru Hasdeu limba vie de ieri şi de azi vorbită de marea masă a poporului romîn. El condamnă « predilecţiunea cea exagerată pentru sanscrită şi iarăşi sanscrită » [2] pe care o aveau unii lingvişti străini din vremea lui, care considerau că limbile clasice şi sanscrita sînt cele mai demne de interes prin perfecţiunea lor gramaticală. Hasdeu arată că « tocmai limbile antice . . . oferă . . . materialul cel mai sărăcăcios » [3].

Ceea ce-l preocupă pe Hasdeu în studiul limbii romîne este în primul rînd « graiul poporan în dezvoltarea lui istorică, în înlănţuirea cea nemeşteşugită a fenomenelor ce-l caracterizează de la naştere şi pînă astăzi în toate cîte constituie individualitatea lui bine definită în sînul familiei lingvistice neolatine şi în concertul limbilor în genere » [4]. Aceeaşi idee despre sarcina lingvisticii este exprimată cu o convingere plină de combativitate şi în prefaţa tomului al II-lea al dicţionarului său, unde leagă începuturile lingvisticii de triumful democraţiei: « Popor! iată ceea ce deosebeşte ştiinţa limbii născută în secolul nostru de acele studii lingvistice de altădată care n-au lipsit pe ici pe colea nici chiar în negura veacului de mijloc. Oare de ce nu s-a putut plăsmui această ştiinţă în minţile cele dumnezeieşti ale unor uriaşi ca Aristotele sau ca Bacon? De ce? — fiindcă oricare naţiune ceva mai înaintată se credea pe atunci a fi prea superioară celorlalte mai puţin dezvoltate, şi fiindcă în fruntea fiecărei naţiuni se păuna cîte o clasă socială ridicată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, crezîndu-se datoare a le despreţui şi a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun — se zice — nu se uită niciodată la picioarele sale, căci sînt aspre şi întunecoase. Sub o asemenea aristocraţie între naţiuni şi sub o asemenea aristocraţie între clase, orice altă ştiinţă sau artă putea să propăşească, dar nu lingvistica, al cărui material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi » [5]. « Ştiinţa limbii, adaugă Hasdeu, urmăreşte cu stăruinţă evoluţiunea vorbei nu într-o seamă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrînse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate » [6].

[1] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 105.

[2] Ibidem.

[3] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 107.

[4] Ibidem, p. IX.

[5] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. 1887, tom. II, p. XII.

[6] Ibidem, p. XIII.

Vederi valabile pînă astăzi a formulat Hasdeu şi cu privire la problema dialectelor şi a raporturilor lor cu limba naţională a întregului popor. El a avut o imagine concretă a realităţii complexe a dialectelor, întrevăzînd importanţa geografiei lingvistice chiar de la primii ei paşi. «Orice mapă geografică dialectală, scrie el, implică rezerva fluctuaţiunilor terminale: centrul fiecărui dialect e pronunţat, hotarele sînt echivoce»[1].

În sfera aceluiaşi grup dialectal, arată Hasdeu în mod just, limba literară are rolul « de a unifica toate dialectele, de a şterge sau cel puţin a slăbi provincialismele, de a spori puterea graiului din statul întreg printr-o centralizare cam analoagă cu centralizarea cea menită a mări forţa administraţiunii »[2]. El adaugă însă că « acţiunea limbii naţionale, oricît de energică, va fi totdeauna numai o tendinţă, o tendinţă nu fără efect, dar cu un efect prea moale şi prea împrăştiat »[3]. Factorul cel mai activ în unificarea limbii este, după Hasdeu, şcoala şi limba poetică, aceasta din urmă însă numai « cînd o mînuiesc oameni de geniu, de care se glorifică naţiunea întreagă »[4].

O problemă de mare importanţă teoretică, în care Hasdeu nu a putut avea o poziţie îndeajuns de limpede din pricina stării ştiinţei din timpul său, a fost aceea a « amestecului limbilor ». În această problemă, lingvistica vremii se fixase pe două poziţii diametral opuse: unii lingvişti respingeau ideea amestecului, iar alţii o acceptau fără a-i preciza sensul şi proporţiile. Între aceştia din urmă se plasează şi Hasdeu. El face în mod perspicace deosebire între « amestecul primar », « de însemnătate genealogică », care are loc în epoca de formare a limbilor, şi « amestecul secundar », « de natură accidentală », care are loc după formarea limbilor, limitîndu-se mai ales la împrumuturi de vocabular. « În amestec primar, scrie Hasdeu, două dicţionare şi două gramatici se reduc, printr-o cernere reciprocă de afinitate electivă, la un singur dicţionar şi o singură gramatică »[5]. « Fonetica, morfologia, sintaxa, ideologia, toate se combină pe un nou plan, toate se transformă mai mult sau mai puţin »[6].

În ceea ce priveşte « amestecul secundar », el poate — scrie Hasdeu — « să se înrădăcineze într-o limbă; generalmente însă este ca o modă, pe care un popor o îmbrăţişează şi o părăseşte cu o deopotrivă uşurinţă; cel mult el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desfiinţarea lui să tragă după sine vreo consecinţă gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăşi natura limbii, în care se ramifică astfel în toate direcţiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip

---

[1] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 59.
[2] Ibidem, p. 153.
[3] Ibidem, p. 154.
[4] Ibidem, p. 154 — 155.
[5] Ibidem, p. 152.
[6] Ibidem, p. 152.

de a-l înlătura fără a distruge prin această violență întreaga economie a organismului »[1].

Aceste idei arbitrare surprind la Hasdeu, care a avut o concepție atît de justă despre limbă, creație a poporului strîns legată de istoria acestuia. Amestecul gramaticilor sau stîrpirea din limbă a unor elemente neconvenabile sînt idei greşite ale timpului, care nu pot fi acceptate. Precum a arătat I. V. Stalin în « Marxismul şi problemele lingvisticii », combătînd teoria « încrucişării » susținută de N. I. Marr, în amestecul dintre două limbi una îşi impune structura ei gramaticală şi fondul ei principal de cuvinte în defavoarea celeilalte. În nici un caz două limbi nu se pot contopi printr-un proces de « afinitate electivă ». Din limba învinsă pătrund în limba învingătoare un anumit număr de cuvinte, dar nu poate fi vorba de contopirea structurii gramaticale şi a fondului lor principal de cuvinte, care să dea naştere unei a treia limbi deosebite. Precizările aduse în această privință de I. V. Stalin prin sublinierea rolului structurii gramaticale şi a fondului principal de cuvinte au înlăturat definitiv ideea greşită a « încrucişării » limbilor, împărtăşită şi de Hasdeu.

Dacă în lumina concepției materialist-dialectice vederile teoretice ale lui Hasdeu în problema « amestecului » limbilor sînt eronate, în studiul unor probleme concrete legate de « amestecul » limbilor, Hasdeu a avut idei originale şi juste. Una din aceste idei juste şi fecunde, a cărei paternitate îi revine, în lingvistica generală, în întregime lui Hasdeu, este teoria « circulației cuvintelor ». Admițînd caracterul amestecat al vocabularului limbii romîne, ca al oricărei limbi, Hasdeu arată că fizionomia unei limbi nu este determinată de proporția numerică a cuvintelor de diferite origini din vocabularul ei, ci de cele mai frecvente forme gramaticale, de cele mai frecvente sunete, de cele mai frecvente cuvinte. Această importantă teorie a fost formulată de Hasdeu pornind de la cunoscuta statistică a lui Cihac. El arată că, chiar admițînd statistica lui Cihac, ea nu ne dă imaginea justă a fizionomiei lexicale a limbii romîne, aceasta rezultând numai din procesul circulației în vorbire şi scris a diferitelor grupe lexicale. Făcînd analiza acestui proces după materialul viu al limbii, Hasdeu răstoarnă cu uşurință proporția de elemente stabilită în mod mecanic de Cihac [2].

Teoria lui Hasdeu asupra circulației cuvintelor este de mare folos în lingvistică pentru stabilirea rolului elementelor împrumutate în orice limbă. Rolul împrumuturilor se precizează în mod ştiințific numai prin stabilirea circulației lor, adică prin stabilirea întrebuințării lor generale, provinciale, sporadice sau strict literare.

Teoria circulației cuvintelor o socotim deplin confirmată azi de cuceririle lingvisticii marxiste. Ea este de un ajutor direct şi esențial în determinarea fondului principal de cuvinte, pe care I. V. Stalin îl consideră ca nucleul vocabu-

---

[1] B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 73.

[2] B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. 1887, tom. I, p. XLVI – LIX.

larului, partea lui esențială și stabilă și sursa formării de noi cuvinte. Pentru a stabili care anume cuvinte sînt cele mai esențiale într-o limbă, care cuvinte exprimă noțiunile cele mai curente și mai fundamentale pentru ca oamenii să se poată înțelege între ei, este evident că cea mai firească metodă este stabilirea frecvenței cuvintelor în graiul popular și în literatură. Cuvintele care circulă mai mult sînt desigur cele mai utile, mai esențiale și mai stabile în orice limbă.

Principiile cele mai de seamă pe care Hasdeu a voit să le sădească în spiritul elevilor săi pentru a deveni creatori în lingvistică au fost rezumate de el însuși în prefața cărții elevului său Lazăr Șăineanu, « Istoria filologiei romîne ».

Aceste principii sînt:

1. « A studia fenomenele lingvisticii totdeauna în legătură cu istoria »;

2. « A urmări totdeauna fenomenele lingvistice în circulațiunea lor în grai »;

« Fără ajutorul istoriei și al circulațiunii, lingvistul cel mai eminent se expune a cădea în cele mai neiertate greșeli »[1].

Valabile și astăzi, în mod incontestabil, aceste principii sînt cu atît mai de preț cu cît ele au fost formulate la începutul dezvoltării lingvisticii noastre științifice.

Activitatea lingvistică bogată a lui Hasdeu a creat condițiile pentru ca o seamă de elevi ai săi, ca I. Bogdan, Lazăr Șăineanu, I. A. Candrea și o seamă de urmași ca Al. Philippide, O. Densusianu și alții să ducă mai departe moștenirea valoroasă lăsată de acest mare îndrumător al lingvisticii noastre. Opera lui Hasdeu n-a putut fi dusă însă în întregime mai departe de elevii și urmașii săi. Ea era prea legată de personalitatea lui Hasdeu, de temperamentul lui vulcanic, de spiritul lui multilateral și superior înzestrat. Hasdeu a manifestat apoi, în lunga lui activitate, unele inconsecvențe greu de acceptat chiar din partea celor mai fideli discipoli. El s-a lăsat atras de atențiile monarhiei, pe care o combătuse cu vehemență la început, abătîndu-se de la crezul lui democratic, iar către sfîrșitul vieții a părăsit terenul cercetărilor pozitive pentru a cădea în misticism. De aceea, admirația fără rezerve pe care a avut-o pentru Hasdeu generația lui nu s-a menținut la aceeași înălțime în generația care i-a urmat.

În perspectiva timpului care consacră valoarea justă a marilor personalități, figura lui Hasdeu rămîne totuși mare și impunătoare în cultura noastră.

Hasdeu poate fi revendicat astăzi nu numai de cercurile restrînse ale intelectualității, ci de întregul nostru popor muncitor. Ca în toate celelalte domenii de activitate, în lingvistică Hasdeu a fost un îndrumător nu numai

---

[1] Lazăr Șăineanu, Istoria filologiei romîne. București, 1892, ed. I. Prefață de B. P. Hasdeu, p. 3.

pentru specialişti, ci şi pentru marele public de la noi. Prin numeroasele ziare şi reviste pe care le-a creat şi condus, el a popularizat necontenit problemele de lingvistică în cercurile largi ale opiniei noastre publice. De aceea, chiar oamenii fără preocupări lingvistice cunosc « Etymologicum Magnum Romaniae », « Cuvinte din bătrîni », teoria circulaţiei cuvintelor şi lupta lui Hasdeu pentru apărarea limbii romîne.

Un mare merit al lui Hasdeu constă de asemenea în trezirea interesului specialiştilor străini ai timpului său pentru problemele limbii romîne, care erau puţin cunoscute şi adeseori tendenţios interpretate. În afară de studiile lui Diez, în care s-a acordat pentru întîia oară limbii romîne locul cuvenit în rîndul limbilor romanice, de studiile lui Miklosich asupra elementului slav din limba noastră şi de studiile lui Schuchardt, limba romînă nu constituise pînă atunci un obiect de cercetare pentru alţi învăţaţi străini. Prin activitatea bogată a lui Hasdeu, prin studiile lui critice, articolele şi polemicele susţinute de el, problemele limbii romîne au început să-şi facă loc în publicaţiile europene ale vremii, ceea ce a fost de un real folos în acţiunea întreprinsă de ţara noastră pentru recunoaşterea revendicărilor ei naţionale de atunci.

Faţă de Bogdan Petriceicu-Hasdeu, întemeietorul lingvisticii noastre ştiinţifice şi deschizătorul de nenumărate drumuri pentru generaţiile viitoare, lingviştii romîni de astăzi avem datoria ştiinţifică de a-i adînci părţile progresiste ale operei sale, de a le populariza şi de a ne strădui să realizăm lucrări la nivelul ştiinţei de astăzi, aşa cum s-a străduit el în vremea sa.

